

دراسة شخصية ذوالسلوك السوي من وجهة نظر علم النفس و القرآن

مريم صف آرا^{١*}، مجتبی سلم آبادي^{٢،٣}

١- قسم علم النفس، مركز المرأة للدراسات والبحوث، جامعة الزهراء، طهران، إيران.

٢- قسم الإستشارة، كلية علم النفس والعلوم التربوية، جامعة فرهنكيان، بيرجند، إيران.

٣- قسم الإستشارة، كلية العلوم التربوية، جامعة علامه طباطبائي، طهران، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى السيدة مريم صف آرا؛ البريد الإلكتروني: m.safara@alzahra.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ١١ رجب ١٤٤٠

وصول النص النهائي: ٢٩ رمضان ١٤٤٠

القبول: ٨ شوال ١٤٤٠

النشر الإلكتروني: ١٨ شوال ١٤٤٠

الكلمات الرئيسية:

الشخصية ذوالسلوك السوي

علم النفس

القرآن

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: في مختلف العصور كانت الناس والمدارس الفكرية المتنوعة تبدي رأيها حول الانسان السليم و قد ذكروا الخصائص والمميزات له بشكل مكتوب، شفهي وعملي. مجموعة من تلك الخصائص قامت بتوفيرها المدارس الفكرية البشرية و المجموعة الاخرى تأمنت عبر المدارس الفكرية الالهية. خلفية المدارس البشرية هي الافكار البشرية، التقديرات والاستكشافات المحدودة لديهم بالنسبة للانسان المعاصر لعهدهم والتي تفقد فعاليتها مع مرور الزمن، بالرغم من أنه قد يكون لها فوائد للمجتمع البشري في زمانها أو مثل بعض النظريات التي ليس منفعة فحسب بل يكون لها أضرار ايضا. لكن خلفية المدارس الفكرية الالهية هي التعرف الابعد من الانسان بالنسبة للانسان بواسطة خالقه حيث ان احد هؤلاء الناس هو النبي (ص) المرسل من الله سبحانه وتعالى يقول بأنه تم الاهتمام من قبله بفهم وقدرات المخاطبين له وكل انسان يستفيد منه بمقدار فهمه. لهذا السبب في المقالة المروية الحاضرة تم التطرق الى دراسة شخصية ذي السلوك السوي من وجهة نظر علم النفس والقرآن.

منهجية البحث: التحقيق الحاضر هو من النوع التوصيفي-التحليلي حيث أعتمد على الدراسات العلمية المستخرجة من المصادر الالكترونية، الكتب والمجلات. فان مؤلفي البحث لم يشيروا الى اي تضارب في المصالح.

الكشوفات: أظهرت النتائج ان القرآن يعتبر ان الانسان هو كائن ذو بعدين مادي ومعنوي وعلى هذا الاساس يقوم بالتعريف لنموذج شخصيته ذي السلوك السوي.

الاستنتاج: في القرآن الى جانب الاخذ بعين الاعتبار الابعاد الثلاثة المعرفة، السلوك والاحساس في شخصية الانسان يعتبر أن تحقق كمال وعلو الانسان أمراً ممكناً في حال نمو وارتقاء تلك الابعاد الثلاث الوجودية في مجال التواصل الثلاثي الوجوه (نفسه، الله والكون) واستنادا الى الوثيقة المصممة للانسان في القرآن والتي هي ايضا تعتمد على الفطرة والحقيقة، و ليس عبر تواصل ثنائي الوجوه لنفسه مع الكون والذي نراه في أكثر المدارس الفكرية لعلم النفس.

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Safara M, Salmabadi M. Examining Normal Personality from the Perspective of Psychology and the Qur'an. J Res Relig Health. 2019; 5(2): 115-126. doi: <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i2.20906>.

بررسی شخصیت بهنجار از منظر روان‌شناسی و قرآن

مریم صف‌آرا^{۱*}، مجتبی سلم‌آبادی^۲

۱- گروه روان‌شناسی، پژوهشکده‌ی زنان، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران.

۲- گروه مشاوره، دانشکده‌ی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

۳- گروه مشاوره، دانشکده‌ی علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، بیرجند، ایران.

*مکاتبات خطاب به خانم مریم صف‌آرا؛ رایانامه: m.safara@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۲۷ اسفند ۱۳۹۷

دریافت متن نهایی: ۱۳ خرداد ۱۳۹۸

پذیرش: ۲۲ خرداد ۱۳۹۸

نشر الکترونیکی: ۱ تیر ۱۳۹۸

چکیده

سابقه و هدف: در اعصار مختلف انسان‌ها و مکاتب گوناگون به اظهارنظر درباره‌ی انسان سالم پرداخته‌اند و به صورت مکتوب، شفاهی و عملی ویژگی‌هایی را برای وی برشمرده‌اند. گروهی از این ویژگی‌ها را مکاتب انسانی و گروهی دیگر را مکاتب الهی فراهم کرده‌اند. پشتوانه‌ی مکاتب انسانی افکار انسانی، نیازسنجی‌ها و شناسایی‌های محدود آنها از انسان هم‌دوره‌ی خود است که با گذشت زمان کاربرد خود را از دست می‌دهد، هرچند در زمان معاصر خودش می‌تواند منافی برای جامعه‌ی انسانی داشته باشد و یا مانند بعضی از نظریه‌ها نه تنها سودی نداشته باشد بلکه مضراتی نیز داشته باشد؛ اما پشتوانه‌ی مکاتب الهی شناسایی فراانسانی از انسان توسط آفریننده‌ی او است که یکی از خود همین انسان‌ها یعنی پیامبر از جانب خداوند متعال بر آنها عرضه می‌کند که در آن به فهم و توانایی مخاطب یعنی انسان توجه شده و هر انسانی به اندازه‌ی فهم خود از آن بهره‌مند می‌شود. از این‌رو، در مقاله‌ی مروری حاضر به بررسی شخصیت بهنجار از منظر روان‌شناسی و قرآن پرداخته شد.

روش کار: پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است که بر پایه‌ی بررسی‌های علمی مستخرج از منابع الکترونیک، کتاب‌ها و مجلات انجام شد. نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که قرآن انسان را موجودی دارای دو بُعد مادی و معنوی در نظر می‌گیرد و بر همین اساس الگوی شخصیت بهنجار وی را تعریف می‌کند.

نتیجه‌گیری: در قرآن ضمن در نظر گرفتن سه بُعد شناختی، رفتاری و عاطفی در شخصیت انسان، تحقق استکمال و استعلای وی را در صورتی ممکن می‌داند که این سه بُعد وجودی در زمینه‌ی ارتباطی سه وجهی (خود، خدا و جهان) و بر اساس منشور طراحی‌شده‌ی انسان در قرآن که آن هم بر اساس فطرت و حقیقت است رشد و ارتقا یابد، نه در ارتباط دووجهی خود و جهان که در بیشتر مکاتب روان‌شناسی وجود دارد.

واژگان کلیدی:

روان‌شناسی

شخصیت بهنجار

قرآن

استناد مقاله به این صورت است:

Safara M, Salmabadi M. Examining Normal Personality from the Perspective of Psychology and the Qur'an. J Res Relig Health. 2019; 5(2): 115-126. doi: <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i2.20906>.

مقدمه

بی‌نتیجه خواهد بود (۵).

در نگاه به انسان و ارزیابی وی، نگرش قرآن در رأس رویکردهای دیگر قرار دارد؛ چون نگاه قرآن به انسان نگاهی همه‌جانبه است که به وجه تعادل و تعالی روح انسانی توأمان توجه می‌کند. توجه قرآن بر وجه مادی و معنوی در انسان و نیز تأکید بر دو جنبه‌ی فطری و اکتسابی در رفتار و شخصیت وی با در نظر گرفتن روح الوهیت و حقیقت بیانگر غنای شناختی-معرفتی این رویکرد است که تبیین درست آن می‌تواند معرفت رویکرد متعالی قرآن در جهت کسب سلامت و ارتقای شخصیت انسانی باشد. به‌طور کلی، قرآن منبعی معتبر است که به پشتوانه‌ی آن و نیز پذیرش آن در جامعه (به‌ویژه جامعه‌ی شیعی)، می‌توان شاخصه‌هایی را در بُعد شخصیت سالم تبیین و تعریف کرد و از آن در سبک زندگی ایرانی-اسلامی بهره گرفت (۶-۸). بنابراین، هدف اصلی پژوهش معرفی الگوی شخصیت بهنجار از منظر روان‌شناسی و قرآن است به‌گونه‌ی که زمینه‌ی نظریه‌پردازی درباره‌ی شخصیت را فراهم کند. از آنجاکه معرفی الگو درباره‌ی شخصیت با نگرش به متون دینی از مباحث مهم و کلیدی است، بررسی جامع آن مستلزم آن است که دست‌کم در حوزه‌ی روان‌شناسی و دین مطالعه شود. تحقیقاتی که تاکنون در این زمینه انجام گرفته، هرکدام از زاویه‌ی خاص به موضوع نگریسته و در واقع، گوشه‌ی از دنیای پهناور درون و ابعاد پیچیده‌ی شخصیت آدمی را از دیدگاه خود توصیف کرده است و حاصل آن نظریه‌های است که مطرح شده است. باوجوداین، هنوز زوایایی از شخصیت آدمی بر ما پوشیده است که نیازمند پژوهش‌های جدیدی است؛ بنابراین به نظر می‌رسد که تاکنون مطالعات جدی و قابل‌توجهی درباره‌ی شخصیت با نگرش به منابع دینی و قرآن انجام نشده است؛ و این فقر پژوهشی موجب شده افراد سطحی‌نگر با برداشت‌های ناقص و احیاناً نادرست به اظهارنظرهای خامی بپردازند و آن را به دین نیز نسبت دهند. بنابراین، انجام پژوهش‌های روشمند در موضوعات روان‌شناختی به‌ویژه در حوزه‌ی شخصیت امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. پس بر این اساس در پژوهش حاضر به واکاوی تحلیلی-توصیفی شخصیت بهنجار از منظر روان‌شناسی و قرآن پرداخته شد.

روش کار

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است که با استفاده از

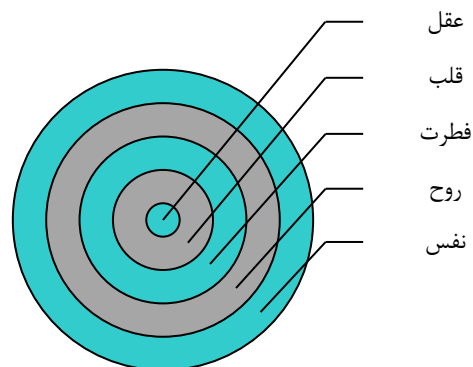
شناخت انسان و ویژگی‌های ممتاز نهفته در ابعاد وجودی‌اش اهمیت فراوانی دارد و دانشمندان بسیاری را در رشته‌های گوناگون علمی به خود مشغول ساخته است. انسان‌پژوهان بر این نکته تأکید دارند که ابزارهای عادی شناخت بشر از پاسخگویی صحیح و کامل به بسیاری از پرسش‌های مهم درباره‌ی انسان ناتوان‌اند؛ بر این اساس است که می‌بینیم درباره‌ی انسان نظریه‌های متفاوت و بلکه متضادی مطرح کرده‌اند؛ از این‌رو، چاره‌ی جز آن نیست که در شناخت انسان و ابعاد گوناگون وجود او و اسرار وجودی‌اش از مبدأ آفرینش و منشأ پیدایی او کمک بجویم (۱). اگر بخواهیم به شناخت صحیح از هر چیز برسیم، بهترین راه برای این کار رجوع به سازنده‌ی آن چیز است. اگر بخواهیم انسان را که مخلوق خدا است بشناسیم و به ویژگی‌های او و هدف از خلقتش پی ببریم بهترین راه رجوع به کلام خدا است تا به شناختی صحیح و کامل از او برسیم؛ و قرآن آینه‌ی تمام‌نمایی است که از طرف خداوند بزرگ تمام آفرینش از جمله انسان را در یک ترکیب هماهنگ و جامع تبیین می‌کند. بنابراین، به این نوع شناخت، انسان‌شناسی دینی گفته می‌شود (۲). انسان، از نگاه قرآن کریم، موجودی است مرکب از جسم که در خاک ریشه دارد؛ و روح که مبدأ آن امر الهی است (۳). قرآن انسان را هم مدح‌ها و ستایش‌ها کرده است هم مذمت‌ها و نکوهش‌ها. عالی‌ترین مدح‌ها و بزرگ‌ترین مذمت‌های قرآن درباره‌ی انسان است، او را از آسمان و زمین و از فرشته برتر؛ و در همان حال از دیو و چهارپایان پست‌تر شمرده است. از نظر قرآن، انسان موجودی است که هم توانایی دارد جهان را مسخر خویش سازد و فرشتگان را به خدمت خویش بگمارد، هم می‌تواند به «اسفل السافلین» سقوط کند، این خود انسان است که باید درباره‌ی خود تصمیم بگیرد و سرنوشت نهایی خویش را تعیین کند (۴). شناخت انسان سالم و به دست آوردن ملاکی منطقی و علمی در این باره، دغدغه‌ی دیرپای انسان بوده است؛ از این‌رو، طبیعی است که تاریخ اندیشه‌ی بشری از نظریه‌ها، آرزوها، توهمات و اسطوره‌هایی در این زمینه پر باشد. چنانکه ادیان الهی و مکتب‌های فکری، فیلسوفان، عارفان و پیشوایان دینی و اجتماعی هر کدام به‌گونه‌ی این مسئله را در نظر داشته و درباره‌ی آنها سخن گفته‌اند. یکی از مهم‌ترین بحث‌های روان‌شناسی، روان‌شناسی شخصیت است. بررسی رشد و سلامتی انسان نیز بدون پژوهشی اساسی درباره‌ی شخصیت

یافته‌ها

۱) ساخت شخصیت بر اساس الگوی دینی

با مروری کوتاه در متون دینی، با سلسله مفاهیمی اساسی درباره‌ی انسان برخورد می‌کنیم. واژه‌هایی چون نفس، فطرت، (عقل و قلب) و جهل از جمله‌ی این مفاهیم است (۹).

الف) نفس: واژه‌ی نفس در لغت به معنای شخص، روح، خون، حقیقت شیء، قصد و نیت و... به کار رفته است (۱۰). نفس در اصطلاح اندیشمندان به فراخور نیازهای علمی آنان و نیز نوع تلقی و دیدگاه ویژه‌ی ایشان درباره‌ی آن، کاربردهای متفاوتی دارد (۱۱). این واژه در قرآن و روایات نیز کاربردهای گوناگون و معانی متفاوتی دارد. گاهی قرآن این واژه را به معنای شخص انسان یا جان او به کار می‌برد: «النَّفْسُ بِالنَّفْسِ»؛ یعنی اگر کسی انسانی را به قتل رساند و از بین برد باید حکم قصاص درباره‌ی او اجرا شود. در اینجا نفس، جان انسان است. گاهی به معنای «خود» یا «خویشتن» به کار رفته است: «فُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِيكُمْ؛ مراقب خود و خانواده‌ی خودتان باشید». در برخی موارد به معنای «روح» استعمال شده است، آنجا که می‌فرماید: «اللَّهُ يَتَوَكَّلُ عَلَى النَّفْسِ حِينَ مَوْتِهَا؛ خداوند هنگام مرگ روح شما را به تمام دریافت می‌کند». در برخی از آیات نیز واژه‌ی نفس بر غرایز و شهوات حیوانی در انسان اطلاق شده است: «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي؛ نفس اماره شما را به کارهای بد و ناشایست امر می‌کند». گاهی منظور قرآن از نفس اشاره به وجدان اخلاقی انسان است: «وَلَا أُفْسِدُمُ بِالنَّفْسِ اللُّؤْمِيَّةِ؛ قسم به نفس ملامت کننده» و بالأخره گاهی قرآن واژه‌ی نفس را همراه با صفت مطمئن بر انسان خودساخته‌یی که کمالات و فضایل انسانی را دارد، اطلاق می‌کند و می‌فرماید: «بِأَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ». شکل ذیل مراتب نفس و شئون آن را نشان می‌دهد (۱۲).

شکل ۱) مراتب نفس و شئون آن

ب) فطرت: لفظ «فَطَرَ» در لغت به معنای شکافتن، گشودن شیء و ابراز آن، شکافتن از طول، ایجاد و ابداع آمده است (۱۳). گاهی به معنای سرشت خاص و آفرینش ویژه‌ی انسان است و امور فطری، یعنی آنچه نوع خلقت و آفرینش انسان اقتضای آن را دارد و بین همه‌ی انسان‌ها مشترک است. همچنین از قرآن استفاده می‌شود که انسان در آغاز و پیش از قرار گرفتن در شعاع تأثیر عوامل محیطی، ساخت روانی ویژه‌ی دارد که از آن به «فطرت» تعبیر شده است (۱۴).

ج) عقل: در لغت به معناهای گوناگونی چون علم، تدبیر، معرفت، فهم و قوه‌ی تمییز حق از باطل، درست از نادرست و تشخیص خیر از شر به کار رفته است. عقل در اصطلاح یعنی قوه‌ی درک‌کننده که انسان را از جمادات، نباتات و حیوانات متمایز می‌کند. فلاسفه نیز عقل را به همین معنا به کار برده و از آن به «عقل نظری» تعبیر کرده‌اند که در مقابل «عقل عملی» است. عقل عملی در واقع همان قوه‌ی عامله‌ی ویژه‌ی انسان است که آدمی همه‌ی کارهای خود را با آن انجام می‌دهد. با توجه به معنای لغوی و اصطلاحی، برای عقل می‌توان دو کارکرد در نظر گرفت: ۱) کارکرد شناختی و ۲) کارکرد مهارگری و بازدارندگی؛ که هر دو کارکرد در اینجا مطرح‌اند (۱۵).

د) قلب: واژه‌ی قلب در لغت به معنای دگرگون کردن، زیرورو کردن، وارونه کردن و گرداندن چیزی است؛ اما قلب در اصطلاح به دو معنا به کار می‌رود: ۱) قلب به معنای عضو صنوبری است که در طرف چپ قفسه‌ی سینه قرار دارد و کار آن تغییر و دگرگون کردن خون و به جریان انداختن آن در عروق و رساندن آن به تمام سلول‌های بدن است. ۲) قلب یکی از ابزارهای شناخت و مرکز احساسات و عواطف در نظر گرفته شده است (۱۶). واژه‌ی قلب در قرآن و روایات به معنای دوم استعمال شده است. در این معنای اخیر دو کارکرد به قلب نسبت داده شده است که هر دو جنبه‌ی روان‌شناختی دارد:

۱) **کارکرد شناختی:** قرآن «ادراک» اعم از حصولی و حضوری را از شئون قلب دانسته و آن را با تعابیر مختلف و با استفاده از کلماتی از خانواده‌ی عقل، فهم، تدبیر و... به کار برده است و ادراک شدن و نشدن را به قلب نسبت می‌دهد. علاوه بر درک حصولی در بعضی از آیات، ادراک حضوری نیز به قلب نسبت داده شده یا به‌صورت سرزنش و توبیخ از آن نفی شده است.

۲) **کارکرد احساسی و عاطفی:** قرآن احساسات باطنی و انفعالاتی مثل ترس، غم، هراس، نگرانی و اضطراب، نرم‌خویی،

الگوی اسلامی نزدیک باشد، باید آن الگو را در نوشته‌های روان‌شناسان انسان‌گرا جستجو کنیم. این انسان‌گرا انسان کنش کامل (راجرز^۱)، انسان از خود فرارونده (فرانکل^۲) و انسان خودشکوفای (مزلو^۳) نام گرفته شده است. این روان‌شناسان به جای تأکید بر ضعف‌های انسان بر نقاط قوت او تأکید می‌کنند (۱۸). از دیدگاه انسان‌گرایان انسان دارای ماهیت خوب و ارزشمندی است. بر اساس عقیده‌ی راجرز انسان اصولاً منطقی، اجتماعی، پیش‌رونده و واقع‌بین است. وی موجودی سازنده و قابل‌اعتماد است که می‌تواند خودش نیازهایش را منظم و متعادل کند. مزلو سلسله مراتب این نیازها را مطرح می‌کند و معتقد است انسان می‌تواند با برآورده کردن نیازهای خود در هر یک از طبقات به مرحله‌ی نهایی که با عنوان خودشکوفایی مشخص می‌شود، برسد. انسان در این مرحله‌ی انسانی با کارکرد کامل شناخته می‌شود؛ یعنی فردی که توانسته است تمام ظرفیت‌های وجودی خویش را آشکار سازد. از این دیدگاه انسان ذاتاً به رشد یا تحقق بخشیدن خویش تمایل دارد. ارگانیزم نه‌تنها سعی می‌کند که خود را حفظ کند بلکه می‌کوشد که خویش را در جهت تمامیت وحدت کمال و خودمختاری سوق دهد. این دیدگاه نگرشی خوش‌بینانه به انسان دارد (۱۹).

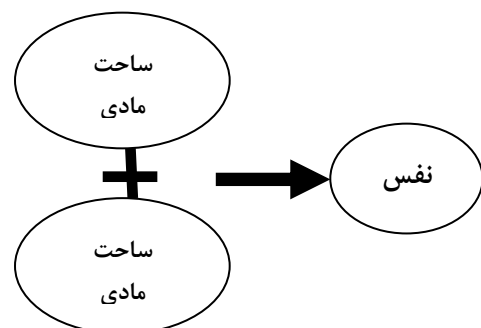
ب) رویکرد اسلامی: با توجه به نظام ارزشی و جهت‌گیری‌های مشخص اسلامی، آنچه را به اختصار و در یک نگاه جامع و کلی در زمینه‌ی عوامل مؤثر در شکل‌گیری شخصیت سالم می‌توان مطرح ساخت همان است که در سوره‌ی مبارک والعصر بیان شده است: (ایمان و عمل صالح) و زیرمجموعه‌ی این دو عامل اساسی تمامی آموزه‌های حیات‌بخش قرآنی و سیره‌ی علمی و عملی معصومان (علیهم‌السلام) است. آموزه‌های دین مبین اسلام معیار سلامت و بیماری در سه ساحت وجودی انسان یعنی ساحت بینش و اعتقاد، اخلاق و عواطف؛ و رفتار و کردار را نشان داده است. بنابراین عوامل شکل‌دهنده‌ی شخصیت سالم عبارت است از: (۱) برخورداری از عقل و بینش صحیح، (۲) ایمان به خدا، عبادت و بندگی او، (۳) حُسن خلق و نیکویی به دیگران و خدمت به ایشان (۲۰).

۳) ابعاد شخصیت سالم از دیدگاه اسلام

(۱) داشتن بینش و نگرش صحیح: هر انسانی نیازمند

حالت خشوع، رأفت و مهربانی، خشم، کینه و حسد و حالات دیگری مثل غفلت، توجه، انابه، قصد، اطمینان، سکینه و آرامش، ایمان و تقوی و... را به قلب نسبت داده است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که قلب را صرفاً مرادف با عقل یا کانون احساسات و عواطف یا به معنای کانون اراده در نظر گرفتن درست نیست، بلکه همه‌ی این کارکردها را باید از آن قلب دانست (۹).

ه) جهل: واژه‌ی جهل در لغت یعنی نداشتن آگاهی؛ اما در فرهنگ قرآنی این واژه همواره به معنای نادانی و نبود علم نیست، بلکه در مقابل عقل و امری وجودی لحاظ شده است. جهل در روایات نیز در مقابل عقل و امری وجودی است که در نهاد انسان قرار دارد. بنابراین، همان‌طور که عقل کنش دارد و در واقع، قلمرو منطقی و خردورزی شخصیت را تشکیل می‌دهد و به‌صورت منطقی و بر اساس واقعیت و در نظر گرفتن مصالح و مفاسد عمل می‌کند، جهل نیز با نیروهایی که در اختیار دارد، قلمرو غیرمنطقی شخصیت را در اختیار داشته و کنش‌های نابخردانه و نامعقول به آن مربوط می‌شود (۱۷). بنابراین، در الگوی دینی، ساخت شخصیت از چیزی به نام «نفس» تشکیل شده است. نفس دو ساحت مادی و غیرمادی دارد. ساحت مادی نفس در واقع به بُعد زیستی انسان اشاره دارد که جایگاه همه‌ی غرایز و تمایلات مادی است و نیروهای جهل حاکم بر این بخش از نفس است. بُعد مادی نفس کاملاً ناهشیار و هدف آن ارضای غرایز و کاهش تنش‌های ناشی از تمایلات نفسانی و شهوانی است؛ اما ساحت غیرمادی خود واجد ساخت روانی به نام فطرت است؛ این ساخت در درون خود عناصری به نام عقل و قلب را در اختیار دارد که همه‌ی امور معنوی را آن دو انجام می‌دهند. شکل شماره‌ی ۲ ساحت‌های نفس را نشان می‌دهد.

شکل ۲) عوامل مؤثر در شکل‌گیری شخصیت سالم

الف) رویکرد علمی (روان‌شناختی): اگر بخواهیم در روان‌شناسی به دنبال الگویی برای انسان کامل باشیم که به

^۱ Rogers

^۲ Frankl

^۳ Maslow

نگرش‌ها، اعتقادات، جهان‌بینی و اصول تفکر است. این مبحث را می‌توان در چهار قسمت کلی بررسی کرد: ویژگی‌های کلی شناختی و شیوه‌های استنباط، نوع شناخت نسبت به مبدأ جهان، نوع شناخت نسبت به محیط (جهان پیرامون) و نوع شناخت نسبت به خود. برای مثال دیدگاه انسان نسبت به جهان هستی چنین است که جهان هستی را هدف‌دار می‌داند که از روی حکمت جریان دارد (۲۹)؛ یا اینکه در امور هستی انسان باید تسلیم قضای الهی باشد (۳۰).

ب) ویژگی‌های عاطفی^۲: ویژگی‌های عاطفی که بر مبنای ویژگی‌های شناختی پدید می‌آید شامل عواطف، هیجانات، احساسات، گرایش‌ها و دل‌بستگی‌ها است. شخصیت سالمی که مورد نظر قرآن کریم است، شرط شاد بودن را نداشتن مشکل نمی‌داند؛ اما درعین‌حال چیزی او را ذوق‌زده و مغرور نمی‌کند. به عبارت دیگر، از دست دادن و به دست آوردن او را چندان دچار استرس نمی‌کند (۳۱). برای مثال شخص سالم از دیدگاه قرآن معتقد است که آرامش روانی از نعمت‌های بزرگی است که در سایه‌ی ایمان و عمل صالح به دست می‌آید (۳۲)، یا انسان سالم گناه نمی‌کند و اگر لغزشی داشته باشد، استغفار می‌کند و ناامید نمی‌شود (۳۳). همچنین محبت و دوستی نسبت به خدا، خود و دیگران نشان سلامت است و شخص سالم نیز دوستدار دیگران است (۳۴).

ج) ویژگی‌های رفتاری^۳: ویژگی‌های عاطفی زمینه و علت بروز ویژگی‌های رفتاری واگوه‌های عملکرد هستند. مثلاً فرد از اظهارنظر درباره‌ی چیزی که نمی‌داند پرهیز می‌کند (۳۵)، پیش‌داوری نمی‌کند و اهل تحقیق است (۳۶)، در مشکلات وقار و صبر خود را از دست نمی‌دهد (۳۷)، به آنچه می‌گوید عمل می‌کند و اگر توان انجام کاری را ندارد به دیگران دستور انجام آن را نمی‌دهد و از سوپی، دچار تعدد شخصیت نیست (۳۸). چنین فردی عدالت اجتماعی و اقتصادی را سرلوحه‌ی کار خود قرار می‌دهد و زشتی گروهی مخالف، او را به ستمگری وادار نمی‌کند (۳۹).

چشم‌چرانی یکی از انحرافات شایع در اخلاق جنسی است. در قرآن سلامت نفس بر آن تعلق گرفته است که انسان چشم از افراد نامحرم فروبندد و خود را از نگاه به رب در همه‌ی حالات ممنوع باز دارد (۴۰). به‌طورکلی از منظر اسلامی، انسانی که هدف نهایی‌اش قرب الهی است و بین اندیشه، گفتار و رفتارش هماهنگی وجود دارد، از سلامت شخصیت برخوردار است.

شناخت نسبت به خود، جهان اطراف، مبدأ هستی و فرجام حیات است و شاید بتوان گفت که بزرگ‌ترین دغدغه‌ی همه‌ی اندیشمندان از آغاز تاکنون در سه چیز بوده است «بدایت، هدایت و نهایت» (۲۱)؛ که عبارت است از:

الف) شناخت و ایمان به مبدأ: از منظر قرآن مجید، انسان دارای شخصیت سالم نگاهی توحیدی به نظام هستی دارد و آن را دارای خالق توانا، حکیم، دانا و قابل‌اتکا می‌داند؛ از این‌رو، آرامش باطنی دارد و می‌داند که همه‌ی امور در دست قدرت الهی است. در مقابل نیز انسان‌هایی قرار دارند که نگاهی شرک‌آلود، منافقانه یا کفرآلود دارند؛ افرادی که یا دچار تعدد شخصیت‌اند یا عمق نگاهشان محدود است. انسان دارای شخصیت سالم با شناخت و ایمان به مبدأ معتقد است که امکان شناخت آغاز هستی وجود دارد؛ آن هم با سیر در آفاق و انفس.

ب) شناخت نسبت به جهان هستی: دیدگاه انسان با شخصیت سالم نسبت به جهان هستی به این صورت است که جهان هستی را هدف‌دار می‌داند که از روی حکمت جریان دارد و تسلیم قضای الهی است (۲۲).

ج) شناخت خود و خویشتن‌بانی: شناخت انسان سالم از خود به گونه‌ی بی‌استعداد خویش را می‌داند (۲۳)؛ و به خلیفه بودن انسان (۲۴) و همچنین به ملاقات الهی ایمان دارد (۲۵)؛ مرگ‌اندیش است و می‌داند که مرگ، او را در هر حال در بر خواهد گرفت (۲۶).

د) داشتن گرایش و انگیزه‌ی صحیح: از دیگر ابعاد شخصیت انسانی در قرآن، ویژگی‌های عاطفی انسان است و آیات قرآنی بر این نکته تأکید دارد که شخصیت انسان در انگیزش، هیجان و عاطفه باید ژرف‌کاوی شود و این نکته که شخصیت سالم قرآنی در بُعد قلبی و عاطفی چه ویژگی‌هایی دارد، بسیار حائز اهمیت است. تأکید اسلام بر جایگاه قلب و بیان واژگانی چون فؤاد، صدر و قلب در قرآن و نیز اشاره به الهامات قلبی، به‌ویژه بیماری‌های قلبی با محوریت گرایش نشان از آن دارد که تأثیر این بُعد در شخصیت سالم قرآنی فراوان است و آیات قرآنی بر آن گواه است (۲۷).

ه) ویژگی‌های شخصیت سالم از دیدگاه قرآن
مرعشی معتقد است که اساساً ویژگی‌های شخصیتی را در سه بخش می‌توان مطالعه کرد (۲۸):

الف) ویژگی‌های شناختی^۱: ویژگی‌های شناختی شامل

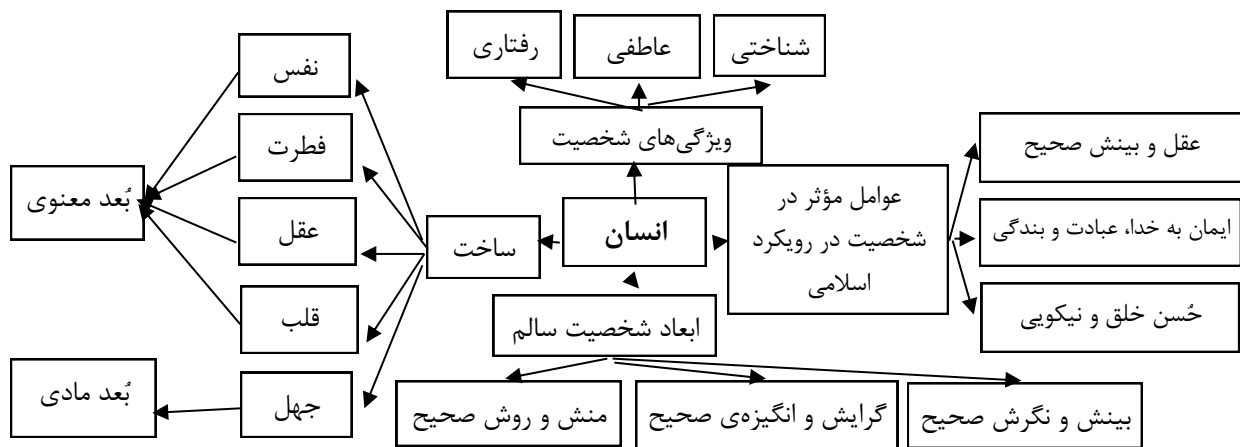
^۲) Emotional

^۳) Behavioral

^۱) Cognitive

تربیتی، وحدت و هماهنگی لازم نباشد، تأثیرگذاری آنها مثبت نخواهد بود؛ بنابراین با توجه به آنچه بیان شد، به‌طورکلی ویژگی‌های شخصیت سالم از دیدگاه قرآن به شرح ذیل است.

ازاین‌رو، تمام اهداف، رفتارها و گرایش‌های او در جهت تأمین هدف نهایی تنظیم می‌شود. شخصیت سالم و ایمن، براین‌د تعامل مثبت و هماهنگی میان عامل وراثت، نظام تربیتی، آموزشی و اجتماعی است. بنابراین، اگر میان عوامل تأثیرگذار

ازاین‌رو، سلامت روح انسان مهم‌تر از سلامت جسم او؛ و بیماری روح و دل انسان مهم‌تر از بیماری جسم او است؛ بنابراین، وقتی از انسان سالم سخن به میان می‌آید دو بُعد از جنبه‌های سلامت به ذهن می‌رسد؛ یکی انسان سالم از نظر مادی و دیگری انسان سالم از نظر معنوی که در حوزه‌ی علم دین به آن توجه می‌شود. نوشتار حاضر روان‌شناسی شخصیت سالم را با توجه به سه ضلع وجود آدمی یعنی شناختی، عاطفی و رفتاری و بر اساس آموزه‌های قرآن کریم ترسیم نمود. همان‌گونه که جسم سالم در حوزه‌ی پزشکی از ویژگی‌هایی برخوردار است که در سراسر گیتی سالم به شمار می‌رود، شخصیت سالم از منظر قرآن نیز برای همه‌ی انسان‌ها و در همه‌ی مکان‌های جغرافیایی و ویژگی‌های یکسانی دارد؛ اگرچه فرهنگ و باورهای آنان، داوری دیگری داشته باشد، این ویژگی‌ها تابع متغیرهای مختلف نیست. بنابراین، بررسی مبانی شخصیت انسان سالم بر مبنای قرآن سبب روشن شدن غایت متعالی نگرش همه بُعدی قرآن به انسان است و نیز وضوح شباهت‌ها و تفاوت‌ها در محورهایی که از منظر قرآن مدنظر قرار گرفته، ولی در رویکردهای دیگر به آن اشاره نشده است. در رویکرد روان‌شناسی نیز مانند رویکرد قرآن، شخصیت انسان از سه بُعد شناختی، رفتاری و عاطفی بررسی می‌شود اما در هر سه بُعد انسان از زاویه‌ی ارتباط با خویش و با جهان پیرامون بررسی می‌شود و غایت توجه به نحوه‌ی تعامل فرد با خود و با دنیای پیرامون به‌گونه‌ی است که تعادلش را محقق گرداند و از نگاهی دیگر تعالی، رشد و شکوفایی همین انسان را نیز با

بحث

هدف بعثت انبیای عظام و نزول قرآن کریم، تربیت انسان و ساخت شخصیت سالم و انسانی با تنظیم رابطه‌ی سازنده با خدا، خود، مردم و جهان هستی بوده است. آموزه‌های وحیانی قرآن کریم و روایات معصومان (ص) برای وصول به این هدف مقدس برای بشر نازل شده است. بر اساس آموزه‌های دینی، ادعای سلامت شخصیت، بدون ارتباط به منبع وحی درست نیست. میزان سلامت آدمی به میزان دوری یا نزدیکی او به منبع قدرت مطلق سنجیده می‌شود. تأمل در آرا و نظریات روان‌شناسان نشان از آن دارد که روان‌شناسان در معرفی «شخصیت سالم» نظر واحدی ندارند و از آنجاکه تأثیر مبانی فلسفی در حوزه‌ی روان‌شناسی حقیقتی انکارناپذیر است و مکاتب مختلف روان‌شناسی در بستر معرفت‌شناسی و انسان‌شناختی رشد یافته‌اند، تأثیر دیدگاه‌های معرفت‌شناختی مکاتب مختلف را در معرفی «شخصیت سالم» می‌توان ملاحظه کرد. از سویی دیگر، در نگاه برخی از روان‌شناسان، ویژگی شخصیت سالم تحت تأثیر متغیرهایی چون عوامل فرهنگی و تربیتی، شرایط اجتماعی و اقتصادی و عوامل روان‌شناختی قرار دارد. درحالی‌که قرآن به تمام ابعاد و شئون وجودی انسان توجه کرده و او را موجودی دو بُعدی (روحانی- جسمانی) معرفی کرده است. در تأیید امر فوق نتایج مطالعه‌ی فانی و همکاران نشان می‌دهد که انسانیت به جنبه‌ی روحی انسان مربوط می‌شود نه به جنبه‌ی جسمی و مادی او (۴۱)؛

شناختی، رفتاری و عاطفی در شخصیت انسان، تحقق استکمال و استعلای وی را در صورتی ممکن می‌داند که این سه بُعد وجودی در زمینه‌ی ارتباطی سه وجهی (خود، خدا و جهان) و بر اساس منشور طراحی‌شده‌ی انسان در قرآن که آن هم بر اساس فطرت و حقیقت است رشد و ارتقا یابد، نه در ارتباط دووجهی خود و جهان که در بیشتر مکاتب روان‌شناسی وجود دارد.

قدردانی

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی مصوب شورای پژوهشی پژوهشکده‌ی مطالعات زنان دانشگاه الزهرا (س) با کد ۹۳/۳/۲۲۰۹ است. از کلیه‌ی کسانی که امکانات مالی و اجرایی این طرح را فراهم نموده‌اند، تشکر و قدردانی می‌شود.

حامی مالی

این طرح با حمایت مالی معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه الزهرا (س) انجام شده است.

تضاد منافع

نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی درباره‌ی این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

References

1. Ebrahimzadeh Amoli A. Human in Islam and humanism. Journal of Qebestan. 2007; 12(44):51-70. (Full Text in Persian)
2. Mesbāh Yazdi MT. Teaching Philosophy. Tehran: Islamic Propagation Organization publication; 2010. (Full Text in Persian)
3. Mohammadi Rey-Shahri M. Anthropology from perspective of Qur'an and Hadith. Qom: Dar al-Hadith publishing organization; 2008. (Full Text in Persian)
4. Motahari M. An introduction to the Islamic insight. Human in the Qur'an. Qom: Sadra Publication; 2009. (Full Text in Persian)
5. Rajabi M. A healthy man and a healthy person from the point of view of the Quran. The National Conference on Health from the Perspective of the Holy Qur'an; Bojnourd: Academic Center for Education, Culture and Research; 2016. (Full Text in Persian)
6. Salmabadi M, Esmaeili M, Mahdizadeh I. The role

مجله‌ی پژوهش در دین و سلامت

این کار از مجوز Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) تبعیت می‌کند.

غور در همین محور دو ضلعی خود و جهان می‌بیند و نه چیزی فراتر از آن؛ اما در نگاه قرآن با تأکید بر همین سه بُعد شناختی، عاطفی و رفتاری؛ انسان از منظر و جایگاه ویژه‌ی تعریف و به آن توجه می‌شود. به این معنی که قرآن توجه انسان را در هر یک از این سه بُعد متوجه خود، خدا و جهان پیرامون می‌کند؛ و برقراری تعادل و بلکه تعالی وی را زمانی محقق‌یافته می‌داند که در هر یک از این سه وجه ارتباطی (خود، خدا و جهان پیرامون) بتواند ارتقا و کسب وضعیت بهنجار در سه محور (شناختی، رفتاری و عاطفی) داشته باشد. به عبارتی شخصیت وقتی به وضعیت بهنجار و سالم در حیطه‌ی شناختی دست پیدا می‌کند که دارای شناخت درست و کاملی نسبت به خود، مبدأ و جهان باشد؛ و به همین ترتیب شخصیت سالم و بهنجار در حیطه‌ی رفتاری و عاطفی، وضعیت رفتار و ابراز احساسی-هیجانی‌اش نسبت به خود، معبود و جهان پیرامون درست به‌قاعده و بر اساس غایت‌نگری است که قرآن در منشور انسان کامل ترسیم نموده است. بنابراین شخصیت سالمی که قرآن از انسان ترسیم می‌کند انسانی است که رفتار، عواطف و شناخت وی در همه‌ی ارتباطات و یا به عبارتی ارتباط سه‌گانه‌ی خود-خدا-جهان به نحو شایسته و بر اساس منشور طراحی‌شده مبتنی بر قاعده‌های متعالی حیات بروز و ظهور یابد؛ از این‌رو، با این دیدگاه رویکردهای روان‌شناسانه دو ضعف اساسی نسبت به رویکرد متعالی قرآن دارد؛ اول اینکه در اغلب دیدگاه‌های روان‌شناختی نگاه به انسان بر اساس رویکرد اومانستی و ماتریالیستی است که کمتر به شناخت و رفتار انسان نسبت به مبدأ توجه می‌کند و ارتباط انسان در قالب دوگانه‌ی خود و جهان تعریف می‌شود نه ارتباط سه‌گانه‌ی خود، خدا و جهان. دوم اینکه برای حصول انسان به تعادل و تعالی منشور رفتاری، شناختی و عاطفی که مبتنی بر فطرت و حقیقت انسانی باشد تاکنون ارائه نداده است. به عبارتی به تعادل و تعالی وی فراتر از دایره‌ی امکانات تجربی و آزمایشی توجه نشده است؛ و از طرفی در همان دایره‌ی محدود تجربی-آزمایشی نیز هر مکتبی به وجه محدود و متفاوتی از مکاتب دیگر اشاره نموده است.

نتیجه‌گیری

قرآن انسان را موجودی دارای دو بُعد مادی و معنوی در نظر می‌گیرد و بر همین اساس الگوی شخصیت بهنجار وی را تعریف می‌کند. در قرآن ضمن در نظر گرفتن سه بُعد

Prediction of Psychological Well-being of the Staff of Qazvin Bu-Ali Hospital. *Islam and Health Journal*. 2015; 1(4):49-56. (Full Text in Persian)

7. Salmabadi M, Farahbakhsh K, Zolfaghari S, Sadeghi M. Evaluation of the relationship between islamic lifestyle and students' mental health at Birjand University. *Religion & Health*. 2015; 3(1):1-10. (Full Text in Persian)

8. Salmabadi M, Kalantar Koosheh S-M, Shafi' Abadi A. Designing the Marital Adjustment Model with due attention to Islamic life Style and Perfectionism in High School Teachers. *Journal of counseling research*. 2015; 13(52):51-73. (Full Text in Persian)

9. Bashiri A. An introduction to personality theory based on religious thought. *Psychology and Religion*. 2012; 5(3):5-36. (Full Text in Persian)

10. Hosseini Ashkvari A, Tarihi F. *Majma ul-Bahrain*. Tehran: Maktab-Mortazaviye; 1996. (Full Text in Persian)

11. Youssefi M. *Philosophical Elm ul-Nafs (Knowledge of the self)*. Qom: Imam Khomeini (Rah) Training and Research Institute; 2011. (Full Text in Persian)

12. Fayyazi G. *Philosophical Elm ul-Nafs (Knowledge of the self)*. Qom: Imam Khomeini (Rah) Training and Research Institute; 2010. (Full Text in Persian)

13. Javadi A. *Nature (fitrat) in the Qur'an*. Qom: Asra publication; 2013. (Full Text in Persian)

14. Isfahani R. *Substances of the Qur'an*. Tehran: Mortazavi publication; 2004.

15. Al-Harani A-H. *Tohaf al-oqul*. Beirut: Dar al-qalam; 2015. (Full Text in Persian)

16. Mesbāh Yazdi MT. *Ethics in the Qur'an*. Qom: Imam Khomeini (Rah) Training and Research Institute; 1998. (Full Text in Persian)

17. Shojaei MSH M. *Healthy human according to Islamic sources*. Qom: Imam Khomeini (Rah) Training and Research Institute; 2010. (Full Text in Persian)

18. Faghihi AN, Rafeie Moghaddam F. Human from Rogers' point of view and comparing it with Islamic perspective. *Islam and Psychology Studies*. 2008; 2(3):143-67. (Full Text in Persian)

19. Sultan Al-Gharaei K, Mesrabadi J. The comparative study of the perspectives of Islam and Karl Rogers towards nature and perfection of human. *Islamic Education*. 2007; 2(4):41-61. (Full Text in Persian)

20. Mosavi Hormi FS. Investigation of the position of the Qur'an and traditions in the theory of perfect man. *Journal of Religion*. 2012; 175(2):71--80. (Full Text in Persian)

21. Yadollahpour B, Fazeli K. Psychology of healthy personality from perspective of the Qur'an. *Journal*

of Islamic Lifestyle and Locus of Control in the Qur'an and Science. 2013; 10(1):11-40. (Full Text in Persian)

22. Isfahani Khaleghi A. Investigating the personality and personality traits of healthy human in the perspective of Islam. *Second Scholarly Conference on Educational Sciences and Psychology of Social and Cultural Damages of Iran; Qom2015*. (Full Text in Arabic)

23. The holy Quran. Baghare, verse 233. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic)

24. The holy Quran. Baghare, verse30. Translated by : Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic)

25. The holy Quran. Ensheghagh, verse6. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic)

26. The holy Quran. Nesa, verse78. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic)

27. Mahmoudi M. *Healthy human and healthy personality models from perspective of Islam* .First National Conference on Islam and Mental Health; Bandar Abbas2015.

28. Mar'ashi SA. *Mental health and role of religion*. Tehran: Elmi WA Farhangi Publication; 2008.

29. The holy Quran. All-Emran, verse191. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic).

30. The holy Quran. Baghare, verse216. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic)

31. The holy Quran. Hadid, verse23. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic)

32. The holy Quran. Rad, verse28. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic)

33. The holy Quran. All-Emran, verse135. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Ýa); 2015. (Full Text in Arabic)

34. The holy Quran. All-Emran, verse159. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom:

Imam Ali Ebne Abi Taleb (Y'a); 2015. (Full Text in Arabic)

35. The holy Quran. Noor, verse15. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Y'a); 2015. (Full Text in Arabic)

36. The holy Quran. Zomor, verse18. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Y'a); 2015. (Full Text in Arabic)

37. The holy Quran. Baghare, verse177. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Y'a); 2015. (Full Text in Arabic)

38. The holy Quran. Saf, verse2-3. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom:

Imam Ali Ebne Abi Taleb (Y'a); 2015. (Full Text in Arabic)

39. The holy Quran. Maede, verse8. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Y'a); 2015. (Full Text in Arabic)

40. The holy Quran. Noor, verse40-41. Translated by: Ayatollah Al-ozma Naser Makarem Shirazi. Qom: Imam Ali Ebne Abi Taleb (Y'a); 2015. (Full Text in Arabic)

41. Fani M, Abdoljabbari M, Atashzadeh-Shoorideh F, Karamkhani M. The criteria of healthy humans from the perspective of religious texts. Journal of Research on Religion & Health. 2017; 4(1):104-17. (Full Text in Persian)